

Βιβλιοκριτική

Ηλία Θερμού

Η Πολιτική Σκέψη των Πλάτωνα και Αριστοτέλη στην Κλασική και Σύγχρονη Εποχή

Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2010

Στο ανά χείρας βιβλίο, επιχειρείται μια ανάλυση των συστημάτων σκέψης των φιλοσόφων της αρχαιότητας Πλάτωνα και Αριστοτέλη σε σύγκριση με τη σύγχρονη εποχή. Με άλλα λόγια, μια τέτοια ποιοτική και φιλοσοφική σκέψη έρχεται σε αναμέτρηση με το χρόνο. Ο Ηλίας Θερμός καταγράφει με κριτικό, γλαφυρό και απέριπτο τρόπο, τη φιλοσοφική σκέψη της αρχαιότητας, αποτυπώνοντας την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα του κλασικού κόσμου. Αναλύσει και κατανοεί την αρχαιότητα, μεταφέροντας τον αναγνώστη στο ιστορικό, κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο ώστε να δύναται κι αυτός να σκεφτεί και να κρίνει με παρόμοιο στοχασμό και ανησυχία που εξέφρασε η σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Στόχος του λοιπόν, είναι να συμπυκνώσει και να αναλύσει τόσο τις προκλήσεις ή τα αδιέξοδα της αρχαιότητας, όσο και τις εναλλακτικές προτάσεις για αυτά τα προβλήματα. Επειδή απλά, την κάθε σκέψη ή την κάθε θεωρία θα την γεννήσει η ανάγκη της ιδιαίτερης στιγμής ή του κάθε συγκεκριμένου *παρόντος*. Επομένως, αυτό που εξετάζει ο συγγραφέας περισσότερο να απαντήσει είναι, στις συγκεκριμένες περιστάσεις της αρχαιότητας πως δίνονται διάφορες λύσεις για την ικανοποίηση αναγκών; Διά του δημοκρατικού διαλόγου ή διά της βίας; Υπάρχει το πολιτικό σύστημα της δημοκρατίας ή εκείνο της τυραννίας που διέπει την κοινωνική ζωή; Υπάρχει καθόλου διαβούλευση και περισυλλογή; Με άλλα λόγια, ποια ανάγκη ικανοποιεί η συλλογική ζωή ώστε να είναι το άτομο κοινωνικό ον; Ποια ανάγκη ικανοποιεί η οργανωμένη πόλις-κράτος και ποιες αξίες εκφράζει; Ποια ανάγκη τέλος ικανοποιεί η δημοκρατία ως μορφή εξουσίας ή η τυραννία; Ή ποια ανάγκη ικανοποιεί η εκπαίδευση; Πώς εν τέλει κατανοείται στην αρχαιότητα αυτό που λέγεται πολιτισμός; Μήπως η απαγκίστρωση του συλλογικού ανθρώπου από την βαρβαρότητα όπως αποκαλείται το μεταφορικό του σπηλαιίου στον Πλάτωνα, αλλά και η ολοένα άνοδος αυτού του

ανθρώπου σε ψηλότερα επίπεδα εξανθρωπισμού; Ποιες είναι οι αρετές του ανθρώπου εκείνες που του επιτρέπουν για να ζήσει ενάρετα και αρμονικά όπως θα διαγνώσουν οι φιλόσοφοι της αρχαιότητας και πως κάτι τέτοιο είναι εφικτό στις μέρες μας; Ο συγγραφέας θεωρεί, κατά τη γνώμη μου, ότι οι φιλόσοφοι της αρχαιότητας έχουν πολλά να μας πουν και να μας διδάξουν, επειδή η σκέψη τους έχει μια δημιουργική χροιά με διαχρονική αξία. Γι' αυτό το λόγο και ανασύρει αυτή τη σκέψη, είτε για το κράτος, είτε για το νόμο, είτε για την παιδεία και τον πολιτισμό, όπως στα κεφάλαια πέμπτο και έκτο, για τις ανάγκες της σύγχρονης εποχής.

Με τέτοιου είδους ερωτήματα και αναζητήσεις των αρχαίων φιλοσόφων, αναλύει ο συγγραφέας τις απόπειρες που κατά καιρούς έγιναν τότε για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής σε όλους τους τομείς οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ύπαρξης. Η συστηματική αυτή ανάλυση που υιοθετείται από τον συγγραφέα ενσωματώνει το όπλο όχι μόνο της κριτικής με τη γνώση του σήμερα, αλλά και της σύγκρισης της τότε αντίληψης αναφορικά με τα δύο διαφορετικά συστήματα της τυραννίας και της δημοκρατίας. Η σύγκριση αυτή διευρύνεται όταν εξετάζονται, κυρίως στο δεύτερο κεφάλαιο, τα δύο διαφορετικά πολιτεύματα εκείνα της Σπάρτης και των Αθηνών αναδεικνύοντας μέσα από αυτή την αντιπαράθεση τις έννοιες και τις ιδιαίτερες αξίες του ανθρώπου-πολίτη, της κοινωνίας και της ελευθερίας.

Η βασική αιτία αυτής της ανίχνευσης στην αρχαιότητα, είναι για να αντλήσει ο συγγραφέας αλλά και ο αναγνώστης του βιβλίου σήμερα, διδάγματα τόσο σε ατομικό επίπεδο στον ιδιαίτερο βίοκοσμο που βιώνει, όσο και σε συλλογική σφαίρα στην ευρύτερη κοινωνία για την περίοδο που διανύουμε. Όπως για παράδειγμα, η ιδέα του σύγχρονου κράτους σήμερα, μέσα στην οποία συμπυκνώνεται η ουσία της πολιτικής σκέψης της νεωτερικότητας, ενδείκνυται να είναι μια προέκταση της ελληνικής πόλης. Η δημοκρατία δε, να μην γεννήθηκε σε αυτή την εποχή στην Ελλάδα αλλά έχει μετοικήσει αλλού. Άλλαξε τόσο ώστε να μην αναγνωρίζεται σήμερα, ως αναστοχαστούμε λοιπόν τι φταίει.

Στα κεφάλαια τρίτο και τέταρτο αναλύονται διεξοδικά, τόσο οι σκέψεις, όσο και οι θέσεις των φιλοσόφων Πλάτωνα και Αριστοτέλη για τις μορφές των διαφορετικών πολιτευμάτων και που αυτά οδηγούν τον πολίτη. Εδώ είναι το ερώτημα για το που οδηγείται ο πολίτης από την πολιτεία; Κυρίως επειδή ανάλογα το σχεδιασμό και τους θεσμούς και νόμους της πολιτείας μπορεί ο πολίτης να ξεδιπλώνεται με την ολοκλήρωσή του μέσα στην κοινωνία ή να συρρικνώνεται με την περιθωριοποίησή του έξω από αυτήν στον ατομικισμό του. Γι' αυτό και εξετάζονται οι προσφερόμενες κατά καιρούς λύσεις των φιλοσόφων όπως αυτές καταγράφονται στα κείμενά

τους. Σημαντικό ρόλο εδώ παίζουν τα έργα τους η Πολιτεία και οι Νόμοι του Πλάτωνα καθώς τα Πολιτικά και Νικομάχεια του Αριστοτέλη. Η ανησυχία των αρχαίων φιλοσόφων επεκτείνεται στην εκπαίδευση όπου έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα. Γι' αυτό και ο συγγραφέας κάνει τη σύγκριση των εκπαιδευτικών συστημάτων της σύγχρονης εποχής στα κεφάλαια πέμπτο και έκτο, αντλώντας έτσι από το πλούσιο παρελθόν τα διδάγματά του. Η κριτική ανάλυση που συντελείται εδώ αναφορικά με την κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος των ΗΠΑ το 1960 ή σε άλλα μέρη όπως και στην Ελλάδα σήμερα, αναδεικνύει τις αντιφάσεις και τις παθογένειες του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος. Αναδεικνύει όμως και τη διαμάχη που υπήρξε από την αρχαιότητα για την αποστολή της παιδείας. Είναι άραγε η αποστολή αυτή, απόκτηση ευρείας γνώσης που διευρύνει τους πνευματικούς ορίζοντες του ατόμου ή μερική γνώση ειδική και τεχνική εξειδίκευση που υπηρετεί ορισμένους ιδιοτελείς σκοπούς; Με το να επιχειρεί ο συγγραφέας τη σύγκριση με την αρχαιότητα, θεωρώ ότι γίνεται κατανοητός από τον αναγνώστη αλλά προπάντων διευκρινιστικός και διαφωτιστικός. Πράγμα που το έχουμε πολύ ανάγκη το φως αυτό στις μέρες μας.

Γιώργης Σκουλάς
Αν. Καθηγητής Πολιτικής Θεωρίας & Ανάλυσης,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας,
Θεσσαλονίκη 20/06/2011

Γιώργου Σκουλά**Πολιτική Επιστήμη και Ιδεολογίες. Συστήματα Εξουσίας και Σύγχρονες Ιδεολογίες**

Εκδόσεις Παπαζήση, 2010

Ένα από τα πολύ ενδιαφέροντα βιβλία πολιτικής σκέψης που έχει κυκλοφορήσει πρόσφατα και το οποίο αξίζει της προσοχής μας είναι το καινούριο βιβλίο του καθηγητή Γιώργου Σκουλά για τα συστήματα εξουσίας και τις ιδεολογίες. Το βιβλίο διατρέχει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων τα οποία εντάσσονται τόσο στο χώρο της πολιτικής επιστήμης όσο και σε εκείνον της πολιτικής φιλοσοφίας, της οποίας είμαι ερευνητής. Επειδή το εύρος της θεματικής του εν λόγω βιβλίου είναι ιδιαίτερα μεγάλο θα εκφράσω γνώμη κυρίως για τη φιλοσοφική¹ πλευρά της ανάλυσης χωρίς να αναφερθώ στα ζητήματα τα οποία είναι στενά συνδεδεμένα με την πολιτική επιστήμη παρά του ότι θεωρώ την αναφορά του συγγραφέα σε αυτά άκρως εποικοδομητική.

Η πιο ενδιαφέρουσα ίσως πλευρά της φιλοσοφικής ανάλυσης του κειμένου είναι ότι από τις πρώτες κιόλας σελίδες καθίσταται σαφές στον αναγνώστη ότι τα δύο προαναφερθέντα ερευνητικά αντικείμενα δεν μπορούν να αναλυθούν ξεχωριστά και ότι η έρευνα στο ένα προϋποθέτει την έρευνα και στο άλλο. Εδώ ο Σκουλάς έμμεσα φανερώνει τις καταβολές του στην κριτική θεωρία² και την υιοθέτηση από μέρους του της έννοιας της κριτικής, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στο κλασικό δοκίμιο του Max Horkheimer.³ Σύμφωνα με αυτό το μονοπάτι σκέψης η θεωρία έχει διαλεκτική σχέση με την πράξη, δηλαδή βρίσκεται σε σχέση διαμεσολάβησης με αυτήν από τη στιγμή που και οι δύο είναι εκφάνσεις της ίδιας πραγματικότητας. Ο Σκουλάς εύστοχα παρατηρεί πως ο Marx «...δεν εκλαμβάνει την εμπειρία ως παθητική αντανάκλαση μιας πραγματικότητας που θα ήταν δοσμένη στα άμεσα δεδομένα των αισθήσεων» (σ. 54).

Άμεση απόρροια της διαλεκτικής είναι η λογική του αντεστραμμένου κόσμου η οποία προϋποθέτει τη διαλεκτική μορφής και περιεχομένου. Η πραγματικότητα για το μαρξικό στοχασμό χωρίζεται σε δύο επίπεδα, στο φαινόμενο/μορφή και στην ουσία/περιεχόμενο τα οποία διαμεσολαβούνται, από τη στιγμή που είναι διαφορετικές στιγμές της μίας πραγματικότητας. Ο Σκουλάς ενσωματώνει, αν και όχι με πολύ εμφανή τρόπο, αυτή τη λογική όταν παρατηρεί πως «...η πραγματικότητα στην πολιτική σκηνή

μπορεί να είναι μία αλλά προβάλλονται συνήθως πολλές ή πολυάριθμες μορφές της» (σ. 73). Βέβαια εκτενέστερη ανάλυση της θεωρίας του αντεστραμμένου κόσμου θα προϋπέθετε αναφορά στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* και ιδίως στο κεφάλαιο για την τριαδική φόρμουλα. Παρόλα αυτά όμως θα μπορούσε να καταστεί πιο σαφές αυτό το σημείο του μαρξικού στοχασμού μέσω της ανάλυσης που ήδη γίνεται για την οικονομία.

Πιο συγκριμένα, από τη μία αναφέρεται ότι η οικονομία είναι το κύριο υποσύστημα ή ο κυρίαρχος θεσμός στην κοινωνία (σ. 73) και από την άλλη ότι «...στο κοινωνικό υπάρχουν τόσο το οικονομικό και το πολιτικό, όσο και το πολιτιστικό υποσύστημα» (σ. 79). Αν η οικονομία γίνει αντιληπτή σύμφωνα με τη μαρξική διαλεκτική τότε, κατά τη γνώμη μου, βρίσκεται σε σχέση διαμεσολάβησης με τις άλλες διαστάσεις της κοινωνίας οπότε τόσο η οικονομία όσο και η πολιτική ή η ιδεολογία είναι τρόποι έκφρασης της ίδιας ουσίας, της πιο σημαντική κοινωνικής σχέσης, της εργασίας, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο ερχόμαστε σε επαφή αναμεταξύ μας και με τη φύση για να ικανοποιήσουμε τις πλέον στοιχειώδεις ανάγκες μας. Δηλαδή, οι προαναφερθείσες διαστάσεις της πραγματικότητας είναι τρόποι έκφρασης της ταξικής πάλης, εφόσον αυτή είναι η σχέση που καθορίζει την εργασία στο καθεστώς του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Η οικονομία, λοιπόν, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο πιο σημαντικός θεσμός αφού στην έννοια οικονομία συμπεριλαμβάνεται διαλεκτικά και η πολιτική και το πολιτιστικό στοιχείο. Ο συγγραφέας, με το να μην διευκρινίζει τα παραπάνω δεν φανερώνει το περιεχόμενο της έννοιας της διαλεκτικής στο βαθμό που θα μπορούσε. Παρά το γεγονός αυτό όμως, με την όλη ανάλυσή του καθιστά σαφές ότι δεν αντιλαμβάνεται τη διαλεκτική μόνο ως την αλληλεξάρτηση πολιτικής και οικονομίας –μία αλληλεξάρτηση την οποία δεν θα είχαν πρόβλημα ούτε οι φιλελεύθεροι να παραδεχτούν– αλλά τη διαμεσολάβησή τους. Αυτό φαίνεται από το ότι ενώ σύμφωνα με τον τίτλο του πρώτου μέρους (σ. 23-312) αναλύονται τα πολιτικά συστήματα, ταυτόχρονα λαμβάνει χώρα και μία φιλοσοφική ανάλυση των τρόπων της μεθόδου. Αντίστοιχα, ενώ στο δεύτερο μέρος ο τίτλος αναφέρεται στις ιδεολογίες, (σ. 313-500) λαμβάνει χώρα μια ενδιαφέρουσα ανάλυση στη σοσιαλδημοκρατία μετά το 1970, κάτι που δεν παρατηρούμε τόσο εύκολα σε βιβλία πολιτικής επιστήμης ή πολιτικής φιλοσοφίας.

Παραμένοντας στο πρώτο μέρος του βιβλίου θεωρώ πολύ γόνιμο τον προβληματισμό του Σκουλά για την αντιδημοκρατική λογική με την οποία λειτουργούν τα σύγχρονα κόμματα και την επισήμανση από μέρους του του ολιγαρχικού τους χαρακτήρα. Έμμεσα διατυπώνεται το αίτημα ενός διαφορετικού τρόπου λειτουργίας των κομμάτων, πιο ανοιχτού και πολυ-

συλλεκτικού (σ. 195). Στο σημείο αυτό θεωρώ ότι ο συγγραφέας θα μπορούσε να κάνει το επόμενο βήμα και να αναφερθεί στα εργατικά συμβούλια, στο πώς αυτά λειτούργησαν ιστορικά κυρίως στη ρωσική επανάσταση και πως μετέπειτα καταπνίχτηκαν για να διατηρήσει το μπολσεβίκικο κόμμα την εξουσία του. Έτσι θα καθιστούσε πιο σαφή την απομάκρυνση του από τη λογική του παραδοσιακού μαρξισμού (όπως αυτός εκφράζεται στους Lenin και Lukacs), η οποία θεωρεί ότι η συλλογική βούληση αναπόφευκτα θα εκφράζεται μόνο μέσα από τους διαύλους του κόμματος.

Στο επόμενο κεφάλαιο για το κράτος γίνονται σαφείς οι καταβολές του συγγραφέα στην κριτική θεωρία περισσότερο ίσως από κάθε άλλο σημείο του βιβλίου. Αν οι μορφές, μια από τις οποίες είναι και το κράτος, είναι προϊόντα της ουσίας, τότε σύμφωνα με τη διαλεκτική σχέση, δηλαδή τη διαμεσολάβηση μεταξύ ουσίας και περιεχομένου, το κράτος δεν μπορεί παρά να είναι μια από τις εκφράσεις της ουσίας, δηλαδή της εργασίας, δηλαδή μια από τις εκφάνσεις της ταξικής πάλης και του αντεστραμμένου κόσμου. Πολύ σωστά τονίζει ο Σκουλάς, εμμέσως πλην σαφώς, ότι το κράτος δεν διαφυλάττει την ολότητα της κοινωνίας, όπως πιστεύουν οι φιλελεύθεροι. Βέβαια η ανάλυσή του πάλι δεν τονίζει το διαλεκτικό στοιχείο της ανάλυσης του κράτους με αποτέλεσμα η ταξική ανάλυση αυτής της μορφής να μην φανερώνεται στο βαθμό που θα μπορούσε. Βέβαια, λαμβάνοντας υπόψη μας ότι τα κείμενα που το καταφέρνουν αυτό διεθνώς είναι κατά τη γνώμη μου ελάχιστα,⁴ η προσπάθεια του Σκουλά είναι αξιέπαινη. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι ότι ο συγγραφέας δεν προβαίνει σε μια κριτική των Althusser και Πουλαντζά με βάση τη σχέση διαμεσολάβησης πολιτικής και οικονομίας, κάτι που κάνει για παράδειγμα ο Simon Clarke.⁵

Από το υπόλοιπο κείμενο θα ξεχώριζα σίγουρα το όγδοο κεφάλαιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η επεξεργασία της θεωρίας του συντηρητισμού. Οι μελέτες που προσπαθούν να αναδείξουν το φιλοσοφικό υπόβαθρο της προαναφερθείσας θεωρίας είναι διεθνώς πολύ λιγότερες συγκριτικά με τα άλλα ρεύματα πολιτικής σκέψης. Θεωρώ λοιπόν ότι είναι ένα κεφάλαιο το οποίο εμπλουτίζει σημαντικά το βιβλίο.

Δεν πρέπει να παραλείψω να τονίσω ότι ο Σκουλάς γράφει με ένα πολύ σαφές ύφος, με ένα φιλοσοφικό λόγο που είναι απλός χωρίς να γίνεται όμως απλοϊκός, φανερώνοντας ότι οι σπουδές του έχουν λάβει χώρα στον αγγλοσαξονικό κόσμο⁶. Αυτό φαίνεται και στην ανάλυση του συντηρητισμού αλλά και σε αυτήν της σκέψης του Gramsci, την οποία επίσης ξεχωρίζω.

Δυστυχώς δεν έχω εστιάσει μέχρι τώρα την έρευνά μου στον ιταλό στοχαστή ώστε να εκφράσω μια πιο εμπειριστατωμένη γνώμη για την ανάλυση του Σκουλά. Θα έλεγα όμως ότι ο τελευταίος πολύ σωστά καταφέρνει να

ξεχωρίζει τον Gramsci από την παράδοση των κλασικών του δυτικού μαρξισμού, πράγμα αναμενόμενο για κάποιον που έχει τις καταβολές του στην αρνητική διαλεκτική του Adorno⁷. Στον Gramsci, αντίθετα με τους Lenin και Lukacs, η έκφραση της δημιουργικότητας των μαζών δεν είναι αναγκαίο να περάσει μέσα από την προκρούστεια λογική της κομματικής ελίτ, η οποία θα πρέπει να αποδώσει στις εργατικές μάζες την κατάλληλη ταξική συνείδηση. Εύστοχα επισημαίνεται ότι μια σημαντική κίνηση του Gramsci «...ήταν να παρουσιάσει ιστορικά και εμπειρικά, μέσω ποικίλων παραδειγμάτων πως υπάρχουν πολλές κοινές λογικές και όχι μονάχα μία». (σελ. 452) Με αυτόν τον τρόπο η ταξική συνείδηση του κόμματος και αυτή των μαζών βρίσκεται σε μια διαλεκτική σχέση. Αυτό είναι κάτι που ενώ επισημαίνεται και από τον Lukacs ανατρέπεται στην πορεία της ανάλυσής του. Βέβαια ένας προβληματισμός που δεν τίθεται από το συγγραφέα είναι κατά πόσο τελικά έχουμε ανάγκη από ένα κόμμα, ακόμα και αν αυτό θα έχει μια άλλη σχέση μεταξύ ηγεσίας και βάσης. Στο σημείο αυτό πάλι ο Σκουλάς θα μπορούσε να κάνει την υπέρβαση και να αναφερθεί στα εργατικά συμβούλια.

Συμπερασματικά θα έλεγα ότι το σύνολο της ανάλυσης του εν λόγω βιβλίου κινείται στα πλαίσια της μαρξικής σκέψης, όπως αυτή έγινε αντιληπτή από τη σχολή της Φρανκφούρτης, αν και με ένα όχι τόσο εμφανή τρόπο όσο θα μπορούσε και ενδεχομένως θα έπρεπε. Λαμβάνοντας όμως υπόψη μας ότι ο συγγραφέας ενδεχομένως να ήθελε να δώσει έναν εισαγωγικό χαρακτήρα στο βιβλίο και ότι η βιβλιογραφία για τις πρακτικές προεκτάσεις της σχολής αυτής σε ζητήματα κράτους και πολιτικών επιστημών είναι εξαιρετικά υποανάπτυκτη διεθνώς, πόσο μάλλον στην ελληνική βιβλιογραφία, η θεωρητική επεξεργασία του Σκουλά μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια γενναία προσπάθεια να φέρει αυτόν τον τρόπο ανάλυσης στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων και ως το αφετηριακό σημείο μιας εξαιρετικά γόνιμης συζήτησης για τα προαναφερόμενα ακανθώδη θέματα.

Βασίλης Γρόλλιος
Μεταδιδακτορικός ερευνητής πολιτικής φιλοσοφίας

Σημειώσεις

1. Αναφέρω τον όρο «φιλοσοφική» με τη πολύ στενή έννοια του όρου, υπό την έννοια δηλαδή της μελέτης μεθοδολογικών στοιχείων. Προσωπικά αντιλαμβάνομαι τη φιλοσοφία ως μια κριτική μελέτη του κόσμου, με την έννοια

Το βήμα των κοινωνικών επιστημών

κριτική να έχει διεπιστημονικό χαρακτήρα και πιο συγκεκριμένα να γίνεται αντιληπτή στα πλαίσια της ανάλυσης της σχολής της Φραγκφούρτης.

2. Καταβολές που γίνονται πιο εμφανείς στο προηγούμενο βιβλίο του στο *Κοινωνία και Πολιτική Θεωρία*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2007.

3. Βλ. Horkheimer, Max, Traditional and Critical theory στο Horkheimer, Max, *Critical Theory: Selected Essays*, Continuum, New York, 2002.

4. Έχω υπόψην μου τα κείμενα των Werner Bonefeld, John Holloway και Simon Clarke, τα οποία ο συγγραφέας δεν τα λαμβάνει υπόψη του. Εκτός αυτών δεν γνωρίζω άλλα κείμενα που να προβαίνουν σε μια ανάλυση του κράτους με βάση τη μαρξική διαλεκτική μορφής και περιεχομένου.

5. Βλ. Τα δύο άρθρα του Clarke για τον Πουλαντζά στο Simon Clarke (ed.), *The State Debate*, Palgrave MacMillan, 1991, καθώς και παρακάτω άρθρο: Simon Clarke, Althusserian Marxism, στο S. Clarke and V. J. Seidler, K. McDonnell, K. Robins and T. Lovell (eds), *One-Dimensional Marxism: Althusser and the Politics of Culture*, Allison & Busby, London and New York, 1980. Επίσης, για μια σφοδρή κριτική στην αλτουσεριανή παράδοση μέσα από την παράδοση της αρνητικής διαλεκτικής βλ. Vasilis Grollios, Democracy and Commodity Fetishism in Marx. A Response to Antonio Callari and David Ruccio, *Rethinking Marxism*, Forthcoming, καθώς και το Vasilis Grollios, Alex Callinicos's Marxism. Dialectics and Materialism in Marxist thinking, υπο επεξεργασία.

6. Πιο συγκεκριμένα στο πανεπιστήμιο του York στο Τορόντο, ένα πανεπιστήμιο με παράδοση στη μαρξική σκέψη.

7. Αν και αυτή η καταβολή του συγγραφέα θα μπορούσε να καταστεί πιο εμφανής στο βιβλίο.

Tudor Dinu

Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat, Rivalități politice și literare la începutul secolului XVIII

(Δημήτριος Καντεμίρης και Νικόλαος Μαυροκορδάτος.
Πολιτικοί και λογοτεχνικοί ανταγωνισμοί
στις αρχές του 18ου αιώνα)

Εκδόσεις Humanitas, Βουκουρέστι, 2011

Η παρούσα μελέτη αποτελεί την πρώτη βιογραφία του Νικολάου Μαυροκορδάτου, κορυφαίας προσωπικότητας του πρώιμου νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ερευνώντας κυρίως πρωτογενείς πηγές (τόσο ρουμανικές όσο και ελληνικές, τουρκικές ή δυτικές), ο Tudor Dinu αναπαριστά την περιπετειώδη πολιτική σταδιοδρομία του Μαυροκορδάτου, δύο φορές ηγεμόνα τόσο της Μολδαβίας (1709-1710, 1711-1716) όσο και της Βλαχίας (1716, 1719-1730). Παράλληλα, πραγματεύεται εκτενώς και το λογοτεχνικό έργο του (το μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα*, την ηθική πραγματεία *Περί καθηκόντων*, τον *Ψόγο της Νικοτιανής* κá.). Εξάλλου, η δραστηριότητα που αναπτύσσει ο Έλληνας ηγεμόνας δεν εξετάζεται μεμονωμένα, αλλά εντάσσεται στα πολιτικά συμφραζόμενα στο πλαίσιο των οποίων αυτός ενεργοποιήθηκε, και παρουσιάζεται σε συνεχή αλληλεξάρτηση με τη δραστηριότητα άλλων πρωταγωνιστών της ιστορικής εκείνης περιόδου, με τους οποίους ήρθε σε επαφή ή συγκρούστηκε. Από αυτούς ο ισχυρότερος αντίπαλος του μεγάλου δραγομάνου ήταν ο Ρουμάνος πρίγκιπας Δημήτριος Καντεμίρης (1673-1723), ταυτόχρονα πολιτικός άνδρας και λογοτέχνης, μια από τις σημαντικότερες πνευματικές προσωπικότητες της νοτιοανατολικής Ευρώπης στις αρχές του 18ου αιώνα (ανατολιστής, ιστορικός, γεωγράφος, εθνολόγος, μουσικολόγος, μυθιστοριογράφος). Το 1710 ο Καντεμίρης κατόρθωσε να αντικαταστήσει τον Μαυροκορδάτο στο θρόνο της Μολδαβίας, αλλά σύναψε μια αντιοθωμανική συμμαχία με τον Μέγα Πέτρο και μετά την ήττα των χριστιανών το έτος 1711 αναγκάστηκε να καταφύγει στη Ρωσία, ανοίγοντας το δρόμο για την επάνοδο του Μαυροκορδάτου στην εξουσία. Η μελέτη του Tudor Dinu, ακολουθώντας την παράδοση των *Βίων παραλλήλων* του Πλουτάρχου, δίνει ταυτόχρονα τη βιογραφία του Καντεμίρη και αναλύει διεξοδικά τα ποικίλα έργα του. Πέραν της επιστη-

Το βήμα των κοινωνικών επιστημών

μονικής συμβολής του, το βιβλίο αποτελεί εξίσου προσιτό και ευχάριστο ανάγνωσμα εξαιτίας του ελκυστικού ύφους του, που το διακρίνει μια αναμφισβήτητη λογοτεχνική χροιά.¹

Δρ. Ștefan Dumitru
Νεοελληνιστής

Σημειώσεις

1. Για περισσότερα: <http://www.humanitas.ro/tudor-dinu>.